

УДК 37(09): 001. 891. 5

Е. ПАНАСЕНКО

Державний заклад "Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка"

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ (1945–1991 рр.)

У статті розглянуто проблему принципів організації та проведення експериментів у науково-педагогічних дослідженнях радянського періоду. Визначено основні принципи: історизм; цілісне вивчення педагогічного явища (процесу); принцип комплексного використання методів наукового дослідження; принцип вивчення педагогічних явищ (процесів) у їхньому розвитку та динаміці; принцип об'єктивності проведення (обліку, фіксації, кількісного та якісного аналізу результатів) експерименту; принцип єдності навчання, виховання та вивчення дитини; принцип оптимальності відбору експериментальних методик; принцип педагогічної ефективності. Зроблено акцент на тому, що ці принципи є основними правилами, вимогами до підготовки, організації та проведення педагогічного експерименту, знаходяться в тісному взаємозв'язку, виявляються одночасно і залежать від особистості та дослідницьких умінь педагога-експериментатора.

Ключові слова: експеримент, педагогічний експеримент, принципи організації та проведення експерименту, дослідник-експериментатор.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вітчизняної школи характеризується глибокими та різнобічними пошуками шляхів удосконалення всієї системи освіти. Це вимагає від науковців посилення уваги до вдосконалення методів науко-

вого пошуку. Найбільш складним емпіричним методом є експеримент, що увійшов до дослідницького інструментарію педагога ще у XIX ст. та міцно закріпився в радянську добу, зокрема в 1945–1991 рр. Інтерес до цього періоду не є випадковим. Як свідчить аналіз науково-педагогічних джерел, ґрунтовну розробку теоретичних засад, створення технологій планування та проведення експериментів вітчизняні вчені здійснили саме в зазначений період.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади, роль і місце експерименту в системі наукових методів дослідження, визначення сутнісних характеристик, вимог до експерименту, його функцій дослідили видатні науковці радянської доби: С. Архангельський, Ю.Бабанський, О. Басов, В. Беспалько, М. Болдирев, Г. Воробйов, Б.Гершунський, В. Гмурман, С. Гончаренко, М. Гончаров, М. Данилов, М.Заволока, В. Загвязинський, Л. Занков, Л. Ігельсон, В. Краєвський, Н.Кузьміна, А. Люблинська, І. Маноха, О. Піскунов, Я. Скалкова, М. Скаткін, С. Шаповаленко, Г. Щукіна та ін.

Окремим питанням організації педагогічного експерименту присвячені наукові студії сучасних учених: О. Адаменко, С. Гончаренка, Л. Кайдалової, Т.Кожухової, О. Рудницької, В. Тушевої, Б. Шиян, В. Шпалінського та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення та аналіз провідних принципів організації та проведення експерименту у вітчизняних науково-педагогічних дослідженнях (1945–1991 рр.).

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті дослідження теоретико-методологічних засад експерименту у вітчизняній педагогічній науці (1945–1991 рр.) варто розглянути основні правила його підготовки, організації та проведення, що відбиваються в комплексі певних принципів. Принцип – це керівна ідея, основне правило, вимога, головне концептуальне положення, яке визначає методи, прийоми та форми здобуття наукових фактів, їхній кількісний та якісний аналіз, інтерпретацію.

Принципи педагогічного експерименту ми розглядаємо як систему базових ідей, що необхідно реалізувати в процесі підготовки, конструювання та проведення педагогічних експериментів різних типів.

Принцип історизму. Вивчення історичних основ будь-якої педагогічної проблеми є одним з обов'язкових способів доведення істинності отриманих у ході дослідження результатів. Адже ідеї, що знаходять підтвердження в історії педагогічної думки, виступають кращим доказом для тих наукових положень, які висуваються дослідником.

Учений радянської доби О. Кочетов розробив рекомендації для ґрунтовного здійснення історичного аналізу будь-якої педагогічної проблеми. Він відзначив, що дослідникові необхідно:

- виявити соціальні чинники, що стали передумовами виникнення досліджуваної педагогічної проблеми;
- визначити основні історичні процеси, що привели до зміни поглядів і наукової розробки досліджуваної педагогічної проблеми;
- вивчити внесок науковців у становлення та розвиток досліджуваної педагогічної проблеми, виділити концептуальні особливості основних позицій різних авторів, новизну їхніх поглядів;
- розкрити сутність досліджуваного педагогічного явища (процесу) на основі історичної спадщини;
- показати, як навчально-виховна практика вплинула на зміну та розвиток наукових поглядів на досліджувану проблему, і навпаки, який вплив педагогічна ідея мала на практику [3, с. 28].

Учені радянської доби відзначали, що важливою умовою ефективного проведення педагогічного експерименту є попередній глибокий історичний аналіз явища, процесу, що досліджується. Вивчення аналогічних експериментів попередників, ви-

користання вже апробованих методик організації та проведення експерименту, порівняння програм експериментів та їхніх результатів дають дослідникові можливість знаходити аналогії, порівнювати різні підходи до вивчення досліджуваної проблеми, виявляти істотні та стійкі зв'язки між педагогічними явищами і процесами, тенденції та зміни в їхньому розвитку [1, с. 26; 3, с. 27].

Отже, принцип історизму в організації та проведенні педагогічного експерименту полягає в тому, аби його вектор йшов з минулого, через сьогодення та спрямовувався в майбутнє.

Принцип цілісного вивчення педагогічного явища або процесу. Дослідження будь-якого педагогічного явища (процесу) повинне здійснюватися в єдності з цілісним формуванням особистості дитини та в цілісному навчально-виховному процесі. Принцип цілісного вивчення педагогічного явища (процесу) передбачає: конструювання експерименту на основі системного підходу; визначення місця педагогічного явища (процесу), що досліджується, у цілісному навчально-виховному процесі; установлення зв'язку явища (процесу), що вивчається, із сутнісними основами особистості (спрямованість, переконання, принциповість, вікові особливості, рівень загального розвитку тощо); виявлення розмаїття чинників, які впливають на формування досліджуваного явища (процесу), розробка експериментатором методів, прийомів керівництва та управління цими чинниками; розкриття механізму досліджуваного педагогічного явища (процесу): рушійні сили, їхнє виникнення, розвиток, взаємодія, складники, етапи розвитку та ін.

Принцип комплексного використання методів наукового дослідження в ході педагогічного експерименту. По-перше, даний принцип зумовлений багатогранністю педагогічного процесу, адже будь-яке педагогічне явище або процес тісно пов'язані з іншими явищами та процесами, мають прості та складні залежності, відкриті та закриті зв'язки, загальні та специфічні риси, особливості тощо. По-друге, принцип комплексного використання методів наукового дослідження визначається складністю експерименту як емпіричного методу.

Педагогічний експеримент повинен базуватися на значному комплексі методів, які реалізують науковий пошук (спостереження, бесіди, анкетування, тестування, опитування, дослідна робота, вивчення документації, соціометричні методики, методи математичної статистики тощо). Цей арсенал методів дозволяє експериментаторові зібрати весь необхідний фактичний матеріал і здійснити перехід від звичайного спостереження до глибокого пізнання сутності педагогічних явищ і процесів.

Принцип комплексного підходу передбачає: багатоцільовий підхід у вивченні педагогічних явищ, процесів, що відбиваються в завданнях кожного з етапів педагогічного експерименту; точне та об'єктивне розкриття зв'язків і залежностей між певними педагогічними явищами, чинниками, процесами; максимальний облік і контроль за всіма умовами проведення експерименту, нейтралізація внутрішніх та зовнішніх незапланованих впливів, критичне оцінювання додаткових змінних, що також істотно впливають на результати експерименту; багаторазову перевірку експериментального чинника (незалежної змінної), уточнення результатів експерименту; всебічний філософський, соціологічний, педагогічний та психологічний аналіз отриманих експериментальних результатів [4; 5; 6].

Отже, лише комплексний підхід до підготовки та проведення педагогічного експерименту дозволяє отримати об'єктивні дані про педагогічне явище (процес), що вивчається.

Принцип вивчення педагогічних явищ і процесів в їхньому розвитку та динаміці. Програма педагогічного експерименту повинна будуватися на основі провідного принципу діалектики: сутність будь-якого явища (процесу) можна досліджувати, вивчати, вимірювати лише в динаміці та взаємодії з іншими явищами (процесами), у їхньому взаємозв'язку та протиріччях. У ході експерименту дослідник вивчає сутність

педагогічного явища (процесу), його зародження, формування, розвиток у різних умовах навчально-виховного процесу. Проте він повинен ураховувати той факт, що досліджуване явище тісно пов'язане з іншими явищами педагогічної реальності. Тому слід вивчати проблему цілісно. Тож необхідно виявити і вивчити внутрішній взаємозв'язок між різними складовими всієї навчально-виховної системи. Точним і достовірним буде той експеримент, у ході якого досліджуване педагогічне явище буде вивчене в динаміці, у різних ситуаціях, у різних видах діяльності.

Принцип об'єктивності проведення (обліку, фіксації, кількісного та якісного аналізу результатів) експерименту. Цей принцип має першочергове значення, оскільки на хід експерименту впливає значна кількість суб'єктивних чинників. Серед них учені виділяють: суб'єктивізм, зумовлений особистістю вчителя (професійна майстерність, педагогічний такт, особистісні якості, вік, стать, психічний стан, стан здоров'я, ставлення до експерименту тощо); суб'єктивізм, обумовлений особистістю учня (рівень знань, умінь і навичок, ставлення до навчання, здібності, інтереси, нахили, вік, стать, стан здоров'я, вміння вчитися, старанність, фізичний стан (втома, настрої та ін.), соціальне середовище (місце в класі, домашня обстановка та ін.) [3; 5, с. 92].

Провідні вимоги принципу об'єктивного проведення експерименту:

- перевірка, повторна перевірка та уточнення результатів експерименту задля уникнення отримання недостовірних даних;
- облік і фіксація як позитивних, так і негативних результатів експерименту;
- порівняння отриманого в ході експерименту фактичного матеріалу з даними інших подібних досліджень, установлення загальних тенденцій та знаходження відмінностей;
- постійний самоконтроль експериментатора за відчуттями, переживаннями, симпатіями, антипатіями, що значно зменшує суб'єктивізм експерименту.

Принцип об'єктивності проведення експерименту висуває перед дослідником головну умову – бути вимогливим до самого себе і до експериментальної роботи, що проводиться. Справжній експериментатор усе ставить під сумнів, багато разів перевіряє та уточнює отримані експериментальні дані.

Принцип єдності навчання, виховання та вивчення дитини. Складність педагогічного експерименту полягає в тому, що дослідник повинен одночасно розв'язувати комплекс завдань: перевіряти гіпотезу, вивчати учнів, організовувати навчально-виховний процес відповідно до програми експерименту; фіксувати, аналізувати та узагальнювати результати експерименту. Задля заощадження часу він повинен поєднувати декілька завдань. Наприклад, враховуючи той факт, що особистість найбільш об'єктивно проявляється в діяльності, дослідник може застосовувати метод бесіди як для вивчення особистості учня, так і для його виховання. О. Кочетов указував, що провідним шляхом удосконалення техніки експерименту є встановлення єдиного походу до вивчення схожих проблем і максимальне використання навчально-виховного процесу для вивчення особистості учня [3, с. 25–26].

Принцип поєднання наукової сміливості дослідника-експериментатора з передбачливістю та обережністю. Розвиток педагогічної науки вимагає від дослідників величезної наукової сміливості. Відкриття нового в будь-якій науці не може обійтися без невдач і помилок. Проте педагог-дослідник не має права на помилку. В експериментах беруть участь діти, тому дослідник повинен керуватися принципом “не нашкодь”, бути обережним і передбачливим в організації та проведенні експериментів. На думку О. Кочетова, експериментаторові слід:

- шукати кардинальне розв'язання досліджуваної проблеми, не задовольнятися поліпшенням існуючих методів навчання і виховання учнів;
- повністю замінювати застарілу методику на впроваджену в експерименті нову методику;
- шукати свої підходи до вивчення педагогічних явищ (процесів), узгоджуючи їх з підходами інших дослідників;

- не боятися невдач, адже не розуміючи діалектику боротьби позитивного і негативного, експериментатор не зрозуміє глибину педагогічних явищ (процесів).

Проте наукова сміливість дослідника має бути обдуманною і поєднуватися з передбачливістю та обережністю. З цього приводу О. Кочетов писав, що експериментатор повинен:

- складати декілька варіантів програм експериментів, відповідно до специфіки шкіл, класів, колективів учителів, які братимуть участь в експерименті. Проводити зондувальні (попередні) експерименти з метою перевірки цих варіантів;

- передбачити можливі негаразди в ході експерименту і накреслити заходи, що можуть їх усунути;

- систематично проводити "зрізи", особливо на формувальному етапі експерименту, оцінювати, наскільки ефективно здійснюється програма експерименту, у разі потреби проводити її корекцію з метою посилення позитивних і нейтралізації негативних впливів;

- відмовитися від проведення експерименту, якщо останній негативно впливає на розвиток дітей, знижує їхню успішність тощо. У такому разі дослідник повинен вжити негайні заходи до усунення помилок і розробити нову програму експерименту.

Принцип оптимальності відбору експериментальних методик. Досить часто в експерименті дослідник використовує поряд із професійними методиками власні, авторські анкети, тести, ігрові методики тощо. Нічого негативного в цьому немає. Проте даний підбір має бути обґрунтовано чітким виділенням досліджуваних чинників і критеріїв оцінювання. Дослідник повинен не лише навести отримані кількісні результати запропонованих методик, але й відомості про те, як вони спрацювали, якою була доцільність їхнього використання, надійність, принципи, технологія їхньої побудови та відбору.

Отже, оптимальним вважається такий підбір експериментальних методик, коли вони в комплексі охоплюють усі значимі критерії та показники, які цікавлять дослідника та забезпечують достатню надійність отримуваної інформації. Перевантаження експерименту різними методиками робить його громіздким, дорогим, заплутує дослідника та наповнює роботу значною кількістю інформації, що повторюється і є малозначущою. Проте дефіцит методик не дозволяє провести достовірну перевірку експериментальної гіпотези.

Принцип педагогічної ефективності одночасно виступає кінцевою метою будь-якого експерименту. В експерименті дослідник перевіряє ефективність методів, прийомів, форм навчання і виховання, які існують у педагогічній практиці, а також розробляє нові, найбільш ефективні методи та прийоми педагогічної роботи. Кінцевим етапом експерименту є розробка методичних рекомендацій щодо підвищення ефективності досліджуваного явища (процесу). Науковець досліджуваного періоду І. Канарська визначила такі шляхи підвищення ефективності педагогічного експерименту:

1. Вивчення дослідниками передового педагогічного досвіду з формування знань, умінь, навичок учнів.

2. Підвищення рівня наукової підготовки педагогів-експериментаторів, оволодіння ними сучасними методами педагогічних досліджень.

3. Поетапне планування експерименту, розробка параметрів і критеріїв його оцінки.

4. Якісна розробка дослідником експериментальних матеріалів.

5. Систематичний контроль за ходом експерименту.

6. Своєчасне теоретичне узагальнення та оформлення результатів експерименту [2, с. 23–24].

Окрім педагогічного ефекту дослідник повинен у ході експерименту також добитись економічного ефекту, тобто зменшити об'єм і тривалість роботи, добиватись кращих результатів у навчанні та вихованні випробовуваних.

Висновки. Отже, педагогічний експеримент виконує функцію вдосконалення системи освіти лише за умови дотримання провідних принципів його підготовки та

проведення. Визначені принципи (історизму; цілісного вивчення педагогічного явища (процесу); комплексного використання методів наукового дослідження; вивчення педагогічних явищ (процесів) у їхньому розвитку та динаміці; об'єктивності проведення (обліку, фіксації, кількісного та якісного аналізу результатів) експерименту; єдності навчання, виховання та вивчення дитини; оптимальності відбору експериментальних методик; педагогічної ефективності) проявляються в ході підготовки та організації експерименту одночасно, знаходяться в тісному взаємозв'язку один з одним і безпосередньо залежать від особистості та дослідницьких здібностей ученого-експериментатора.

Список використаних джерел

1. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований : (Дидактический аспект) : [монография] / Ю.К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1982. – 192 с.
2. Канарская И.А. Пути совершенствования педагогического эксперимента / И.А. Канарская // Организация и методика экспериментальных педагогических исследований : [Сборник научных трудов / Под ред. В.Ф.Шилова]. – М. : Изд-во НИИ школ, 1983. – С. 16-24.
3. Кочетов А.И. Педагогическое исследование : [учеб. пособие для аспирантов, студентов-дипломников и учителей] / Под ред. П.И. Самоукова, Л.К. Гребенкиной. – Рязань : Сапожковская районная типография Рязанской области, 1975. – 177 с.
4. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности / Нина Васильевна Кузьмина. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1970. – 114 с.
5. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике / Антс Аугустович Кыверялг. – Таллин : "Валгус", 1980. – 334 с.
6. Педагогіка : [підручник для студ. пед. ін.-тів та ун.-тів] / За ред. М.Д.Ярмаченка. – К. : "Вища школа", 1986. – 542 с.

Стаття надійшла до редакції 17. 02. 2012.

Панасенко Э.

Государственное учреждение "Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко", Украина

ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ЭКСПЕРИМЕНТА (1945–1991 гг.)

В статье рассмотрена проблема принципов организации и проведения экспериментов в научно-педагогических исследованиях советского периода. Определены основные принципы: историзма; целостного изучения педагогического явления (процесса); принцип комплексного использования методов научного исследования, принцип изучения педагогических явлений (процессов) в их развитии и динамике; принцип объективности проведения (учета, фиксации, количественного и качественного анализа результатов) эксперимента; принцип единства обучения, воспитания и изучения ребенка; принцип оптимальности подбора экспериментальных методик; принцип педагогической эффективности. Сделан акцент на том, что данные принципы являются основными правилами, требованиями к подготовке, организации и проведению педагогического эксперимента и находятся в тесной взаимосвязи друг с другом, проявляются одновременно и зависят от личности и исследовательских умений педагога-экспериментатора.

Ключевые слова: эксперимент, педагогический эксперимент, принципы организации и проведения эксперимента, исследователь-экспериментатор.

Panasenko E.

State Institution "Lugansk National Pedagogical University named after Taras Shevchenko", Ukraine

PRINCIPLES OF ORGANIZING AND CONDUCTING OF THE PEDAGOGICAL EXPERIMENT (1945–1991 YEARS)

In the article the problem of principles of organizing and conducting of experiments in scientific-pedagogical researches of the Soviet period is revealed. The following basic principles are determined: the historical method; the integral study of the pedagogical phenomenon (process); the principle of the complex use of methods of scientific research, the principle of study of the pedagogical phenomena

(processes) in their development and dynamics; the principle of objectivity of conducting (registration, fixing, quantitative and qualitative analysis of the results) of the experiment; the principle of the unity of teaching, education and study of the child; the principle of optimality selection of experimental methods; the principle of pedagogical efficiency. It is emphasized that these principles are the basic rules, the requirements that are necessary for preparation, organization and realization of pedagogical experiment. They are in close interconnection with each other; they appear simultaneously and depend on the personality and research abilities of the teacher-experimenter.

Keywords: *experiment, pedagogical experiment, principles of organizing and conducting of the experiment, investigator- experimenter.*